

Дикий Анатолій

доктор економічних наук, професор
Державний університет «Житомирська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0002-5819-0236>

Ковба Артем

здобувач
Державний університет «Житомирська політехніка»
<https://orcid.org/0009-0008-5152-4468>

**Критерії оцінювання воєнно-економічного потенціалу держави для країн,
що розвиваються**

Анотація. Стаття присвячена розкриттю критеріїв оцінювання воєнно-економічного потенціалу держави у вітчизняній та зарубіжній науковій традиції. Актуальність дослідження зумовлена зростанням глобальної нестабільності, появою нових форм воєнного протистояння та нагальною потребою у методологічному інструментарії, придатному для оцінювання безпекових спроможностей держав із перехідною економікою. Мета статті полягає у систематизації теоретичних підходів до критеріїв оцінювання воєнно-економічного потенціалу та їх обґрунтуванні, адаптованих до умов країн, що розвиваються. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові методи аналізу, синтезу, порівняння та системного підходу, а також компаративний аналіз наявних індексних моделей оцінювання національної могутності. Проаналізовано структурні складові воєнно-економічного потенціалу, зокрема економічну базу, науково-технічний потенціал, оборонно-промисловий комплекс та мобілізаційні ресурси. Систематизовано основні критерії та індикатори оцінювання воєнно-економічного потенціалу з акцентом на специфіку країн, що розвиваються, для яких характерні сировинна залежність, технологічний розрив, імпортозалежність оборонної промисловості та обмежена мобілізаційна база. Здійснено порівняльний аналіз індексу CINC, підходу чистих ресурсів М.Беклі, методу матеріальної військової потужності М.Соуви та української методологічної школи. Запропоновано авторську блок-схему процедури оцінювання, що враховує специфічні обмеження країн із перехідною економікою. Результати дослідження можуть бути використані для подальшого вдосконалення методології оцінювання безпекового потенціалу держав.

Ключові слова: воєнно-економічний потенціал; національна могутність; оборонно-промисловий комплекс; країни, що розвиваються; індикатори оцінювання; оборонні видатки; мобілізаційні ресурси.

Постановка проблеми. Сучасне безпекове середовище характеризується неухильним зростанням кількості збройних конфліктів, ескалацією геополітичного суперництва та появою принципово нових форм воєнного протистояння, де межа між конвенційною війною та гібридним тиском дедалі більше розмивається. За таких умов спроможність держави протистояти зовнішнім загрозам визначається не лише кількістю танків, літаків чи кораблів, а передусім глибиною та стійкістю економічного підґрунтя, на якому тримається воєнна машина. Саме тому дослідження воєнно-економічного потенціалу набуває особливої гостроти: без адекватного розуміння того, який обсяг ресурсів держава здатна мобілізувати, переорієнтувати та ефективно використати на потреби оборони, жодне стратегічне планування не може бути результативним. Для країн, що розвиваються, зазначена проблематика є ще більш складною, оскільки обмеженість фінансових ресурсів, технологічна відсталість та залежність від імпорту озброєнь суттєво звужують простір для маневру у формуванні оборонної політики.

Не менш значущою залишається проблема методологічної невизначеності. Попри тривалу історію вивчення воєнної могутності держав, наукова спільнота досі не виробила єдиного загальноприйнятого підходу до вимірювання та порівняння воєнно-економічних спроможностей. Одні автори спираються на кількісні макроекономічні показники, інші намагаються на врахуванні якісних характеристик, треті пропонують комплексні індексні моделі. Для держав із перехідною економікою жоден з наявних підходів не дає цілком задовільних результатів, адже кожен з них проєктувався переважно для розвинених країн із стабільними інституціями та прозорою статистичною базою [1, с. 162].

Таким чином, потреба у ґрунтовному осмисленні та розробленні критеріїв оцінювання воєнно-економічного потенціалу, адаптованих до реалій країн, що розвиваються, є нагальним науковим

завданням, від вирішення якого залежить якість стратегічного управління у сфері оборони. Саме зазначена нагальність зумовила вибір теми дослідження та визначила його наукову спрямованість.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження воєнно-економічного потенціалу має давню наукову традицію, яка сягає корінням ще класичних праць із теорії міжнародних відносин та воєнної економіки. В українській науці О.М. Семененко з колективом авторів розвинув методологічні основи воєнно-економічного супроводження програм розвитку Збройних Сил, запропонувавши багаторівневу систему оцінювання, що пов'язує оборонний та економічний потенціал через інтегральні показники [1]. Ткач М. та Ткач І. здійснили порівняльний аналіз воєнно-економічних потенціалів декількох провідних та середніх за потужністю держав, продемонструвавши математичний апарат для зіставлення кількісних індикаторів [6]. Скляр Н. запропонувала архітектуру дослідження комплексної потужності держави під час оцінки воєнно-економічної складової сектору безпеки й оборони [3].

Серед зарубіжних учених особливо вагомий доробок належить М.Беклі, який у серії публікацій обґрунтував необхідність переходу від «валових» до «чистих» показників сили держави, доводячи, що стандартні індикатори на кшталт валового внутрішнього продукту або загальної чисельності збройних сил систематично перебільшують потенціал бідних і густонаселених країн [4]. Сінгер Дж.Д., Бремер С. та Стакі Дж. ще у 1972 році створили композитний індекс національних спроможностей у межах проекту «Кореляти війни», який і досі залишається одним із найпоширеніших інструментів кількісного вимірювання національної могутності [2]. Соува М. розробив альтернативний показник матеріальної військової потужності, побудований на обліку основних систем озброєнь [8]. Данн Дж.П. та Тянь Н. підготували розлогий оглядовий аналіз досліджень впливу військових видатків на економічне зростання, узагальнивши результати десятків емпіричних студій, що охоплюють період від 1970-х років до сьогодення [10].

Попри значний обсяг наукових праць, залишається недостатньо розробленим питання адаптації методологічного інструментарію до специфічних умов країн, що розвиваються, де якість статистичних даних є нижчою, а структурні диспропорції економіки суттєво впливають на точність будь-якого оцінювання. Переважна більшість існуючих моделей апробована на вибірках розвинених країн або великих держав, тоді як малі та середні економіки із перехідним характером залишаються поза фокусом емпіричної перевірки.

Постановка завдання. Мета статті полягає у систематизації та обґрунтуванні критеріїв і індикаторів оцінювання воєнно-економічного потенціалу, адаптованих до умов країн, що розвиваються. Для досягнення поставленої мети передбачається: виокремити основні структурні блоки воєнно-економічного потенціалу; здійснити порівняльний аналіз існуючих методологічних підходів; сформулювати критерії оцінювання з урахуванням специфіки країн, що розвиваються.

Викладення основного матеріалу. Поняття «воєнно-економічного потенціалу» не виникло як продукт суто теоретичних побудов, а сформувалося у відповідь на практичні потреби стратегічного планування. Уже у роки Першої та Другої світових війн воєнно-політичне керівництво провідних держав усвідомило, що перемога у зтяжкому конфлікті залежить не стільки від початкової чисельності армії, скільки від здатності національної економіки безперервно постачати фронт зброєю, боєприпасами, паливом, продовольством та іншими матеріальними ресурсами. Промислова потужність, транспортна інфраструктура, обсяги стратегічних запасів, кваліфікація робочої сили на оборонних підприємствах – усе разом утворювало той резервуар ресурсів, який дозволяв або не дозволяв вести тривалу війну. Поступово у військовій науці та політичній економії сформувалася самостійна категорія, що охоплювала сукупність економічних ресурсів, виробничих потужностей, науково-технічних досягнень та мобілізаційних можливостей держави, які можуть бути спрямовані на забезпечення оборони та ведення збройної боротьби.

Становлення зазначеної категорії у радянській та пострадянській науковій традиції відбувалося під впливом марксистської політичної економії, яка розглядала воєнно-економічний потенціал як похідну від загального рівня розвитку продуктивних сил суспільства. Вказаний підхід акцентував увагу на матеріально-технічній базі виробництва, обсягах промислових потужностей та наявності стратегічних ресурсів, водночас дещо недооцінюючи роль фінансових механізмів, інституційної ефективності та якості людського капіталу. У західній традиції, навпаки, з 1960-х років почала домінувати тенденція до інтеграції економічних, технологічних та соціальних вимірів у єдину аналітичну рамку, що відображено у працях авторів проекту «Кореляти війни» та подальших дослідженнях [3, с. 48].

В українській науковій літературі воєнно-економічний потенціал визначається як сукупність матеріальних, фінансових, виробничих, науково-технічних та людських ресурсів, що можуть бути використані для забезпечення воєнної безпеки держави як у мирний, так і у воєнний час. Семененко О.М. разом із колективом авторів наголошує, що обороноздатність будь-якої країни ґрунтується на декількох взаємопов'язаних складових, серед яких воєнний та економічний потенціал є центральними, а науково-технічний, соціальний та морально-психологічний потенціали слугують факторами підсилення або послаблення загальної спроможності [1, с. 162]. Ткач М. та Ткач І. трактують воєнно-економічний

потенціал як інтегральну характеристику, що відображає нерозривний зв'язок між рівнем економічного розвитку держави та її здатністю створювати, утримувати й удосконалювати збройні сили [6, с. 109]. Склар Н. підкреслює, що поняття «комплексної потужності держави» включає воєнно-економічну складову як одну з фундаментальних, без якої неможливо оцінити реальний рівень безпеки та оборони [3, с. 3].

Зарубіжна наукова традиція підходить до проблеми дещо з іншого боку, оперуючи ширшим поняттям «національна могутність» або «національні спроможності», всередині якого воєнно-економічний потенціал є ключовим, але не єдиним компонентом. Сінгер Дж.Д. у межах проекту «Кореляти війни» розглядав матеріальні спроможності держави через шість показників: загальну чисельність населення, міське населення, виробництво заліза та сталі, споживання енергії, чисельність збройних сил та обсяг військових видатків. Побудований на їх основі композитний індекс національних спроможностей став одним із найбільш цитованих інструментів у кількісних дослідженнях міжнародних відносин [2, с. 7]. Водночас М.Беклі переконливо продемонстрував, що валові показники на кшталт загального обсягу ВВП або сукупних військових видатків систематично спотворюють картину реальної могутності, оскільки не враховують витрат на підтримання внутрішнього порядку, соціальне забезпечення та відтворення робочої сили [4, с. 12].

За підходом М.Беклі, могутність держави доцільніше вимірювати «чистими ресурсами», які залишаються після врахування витрат виробництва, соціального забезпечення та безпеки, що дає значно точніші прогнози результатів міждержавних конфліктів за останні двісті років. Зокрема, за традиційними валовими показниками Китай нібито зрівнявся з Великою Британією за могутністю ще на початку ХХ століття, що очевидно суперечить історичній дійсності, тоді як підхід через «чисті ресурси» адекватно відображає реальне співвідношення сил на той період [5, с. 14].

Структура воєнно-економічного потенціалу не є одновимірною й охоплює декілька взаємозалежних блоків, кожен з яких відіграє окрему, проте невід'ємну функцію у формуванні загальної оборонної спроможності. Першим і найбільш очевидним блоком є економічна база, що характеризується обсягом та структурою валового внутрішнього продукту, рівнем промислового виробництва, станом енергетичної інфраструктури, ступенем диверсифікації господарства та запасами стратегічної сировини. Другий блок – науково-технічний потенціал – охоплює масштаби та результативність науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, кількість наукових кадрів, рівень патентної активності у оборонній сфері, а також спроможність до трансферу технологій подвійного призначення. Третій блок утворює безпосередньо оборонно-промисловий комплекс із його виробничими потужностями, номенклатурою продукції, серійністю випуску та ступенем залежності від імпортних комплектуючих. Четвертий блок становлять мобілізаційні ресурси: чисельність та якість людського капіталу, здатного бути залученим до збройних сил, стан підготовки резервів, а також рівень мобілізаційної готовності промислових підприємств [5, с. 15].

Позаяк перелічені складові перебувають у стані постійної взаємодії та взаємовпливу. Потужна економічна база створює фінансові передумови для розвитку науково-технічного потенціалу, який своєю чергою забезпечує оборонно-промисловий комплекс сучасними технологіями та конструкторськими рішеннями. Оборонно-промисловий комплекс виробляє озброєння та військову техніку, якими оснащуються збройні сили, укомплектовані мобілізаційними ресурсами. Порушення будь-якої з ланок зазначеного ланцюга призводить до деградації всієї системи, що особливо чітко проявляється у країнах, де хоча б одна зі складових є критично слабкою або залежною від зовнішніх джерел.

Для оцінювання воєнно-економічного потенціалу у науковій літературі склалося декілька методологічних підходів, кожен із яких акцентує увагу на різних аспектах досліджуваного явища. Найстаршим та найбільш поширеним залишається кількісний підхід, представлений передусім індексом CINC, побудованим Дж.Д. Сінгером та його колегами [2, с. 7]. Перевагою зазначеного підходу є прозорість розрахунків, доступність вихідних даних та можливість здійснювати порівняння між великою кількістю країн протягом тривалого часового горизонту. Разом із тим дослідники неодноразово вказували на суттєві обмеження: індекс не враховує якісних характеристик збройних сил, технологічного рівня озброєнь, рівня підготовки особового складу, а також завищує потенціал густонаселених держав із низьким рівнем доходів.

Альтернативний підхід, запропонований М.Беклі, полягає у переході від валових до чистих показників сили [4, с. 16]. Замість простого підсумовування ВВП та військових видатків автор пропонує помножити ВВП на душу населення, отримуючи таким чином проксі-показник «чистих ресурсів», що автоматично враховує рівень розвитку та ефективність використання наявного потенціалу. Зазначений підхід показав кращу предиктивну здатність щодо результатів міждержавних конфліктів порівняно з традиційними валовими індикаторами. Соува М. розвинув окремий напрям, зосередившись на обліку конкретних систем озброєнь – морських, повітряних та наземних платформ, а також ядерного арсеналу та балістичних ракет, – побудувавши показник матеріальної військової потужності, який, за твердженням автора, має вищу зовнішню валідність порівняно з ресурсними індикаторами [6, с. 110].

Українська методологічна школа, представлена роботами О.М. Семененка та його наукової групи, пропонує комплексний підхід до оцінювання, що поєднує кількісні та якісні індикатори у багаторівневій системі [1, с. 173]. Автори виходять із того, що обороноздатність держави не може бути зведена до одного числового показника, а потребує аналізу взаємозв'язків між економічним, воєнним, науково-технічним та соціальним потенціалами. Зокрема, М.Ткач та І.Ткач на прикладі декількох держав продемонстрували, що країна з меншим обсягом ВВП, але з розвиненим оборонно-промисловим комплексом та високою часткою витрат на оборонні дослідження, може мати воєнно-економічний потенціал, співмірний із потенціалом значно багатшої, проте менш милітаризованої держави [6, с. 113].

Таблиця 1

*Порівняльна характеристика підходів до оцінювання воєнно-економічного потенціалу
(складено автором на основі [2; 4; 7; 8])*

Підхід	Сутність	Обмеження для країн, що розвиваються
Індекс CINC (Дж.Д. Сінгер) [2]	Композитний індекс національних спроможностей, побудований на шести кількісних показниках: чисельність населення, міське населення, видобуток заліза та сталі, споживання енергії, чисельність збройних сил, військові видатки	Не враховує якісні характеристики збройних сил, технологічний рівень озброєнь, а також систематично завищує потенціал густонаселених бідних країн
Чистий показник могутності (М.Беклі) [4]	Вимірювання сили держави через «чисті ресурси» (ВВП помножений на ВВП на душу населення) з вирахуванням витрат на безпеку, соціальне забезпечення та виробництво	Потребує надійних макроекономічних даних, які часто є неповними або неточними для країн із тіньовою економікою та слабкою статистичною базою
Матеріальна військова потужність (М.Соува) [8]	Оцінка на основі основних систем озброєнь: морських, повітряних, наземних платформ, ядерного арсеналу та балістичних ракет	Не фіксує потенціал мобілізації економіки, ігнорує науково-технічну та виробничу спроможність нарощувати озброєння у перспективі
Українська методологія (О.Семененко та ін.) [7]	Системне оцінювання взаємозв'язку оборонного та економічного потенціалу через інтегральні показники з урахуванням мобілізаційної готовності та науково-технічного забезпечення	Розроблена переважно для умов України, потребує адаптації системи коефіцієнтів під специфічні реалії інших держав, що розвиваються

Джерело: сформовано автором на [2; 4; 7; 8]

Специфіка країн, що розвиваються, накладає додаткові обмеження на застосування будь-якого із зазначених підходів та вимагає врахування низки структурних факторів, які у розвинених державах або відсутні, або мають набагато менше значення. Насамперед для більшості таких країн характерна сировинна орієнтація економіки, коли значна частина ВВП формується за рахунок видобутку та експорту мінеральних ресурсів або сільськогосподарської продукції. Зазначена структура робить економіку вразливою до коливань світових цін на сировину, а відтак – нестабільним стає й фінансове підґрунтя оборонних видатків. Країна, що отримує основну частину бюджетних надходжень від експорту нафти, може за рік-два втратити значний відсоток оборонного бюджету лише через падіння котирів на світовому ринку, навіть якщо жодних змін у безпековому середовищі не відбулося [7, с. 170].

Другою характерною рисою є технологічний розрив, який проявляється у нездатності більшості країн, що розвиваються, самостійно розробляти та серійно виробляти сучасні системи озброєнь. Оборонно-промислові комплекси таких держав, як правило, обмежуються ремонтом, модернізацією та ліцензійним складанням зразків, створених в інших країнах, що породжує критичну залежність від зовнішніх постачальників. У разі введення санкцій або зміни геополітичної кон'юнктури поставки можуть бути припинені, й держава залишається без можливості забезпечити свої збройні сили необхідними озброєннями та запасними частинами.

Третім фактором є обмеженість мобілізаційної бази, зумовлена не стільки демографічними причинами, скільки низьким рівнем освіти та технічної підготовки населення, що звужує можливості швидкого розгортання збройних сил та укомплектування їх кваліфікованим персоналом. Сучасні системи озброєнь потребують операторів з високим рівнем технічної грамотності, а обслуговування складної електроніки, авіаційних двигунів чи систем протиповітряної оборони вимагає підготовки, яку далеко не всі країни, що розвиваються, здатні забезпечити у необхідному масштабі. Четвертою особливістю є слабкість інституційного середовища: корупція у сфері оборонних закупівель, непрозорість бюджетних процедур, дублювання функцій між відомствами та відсутність ефективного цивільного контролю над збройними силами – усе зазначене суттєво знижує ефективність перетворення наявних ресурсів на

реальну бойову спроможність. Беклі М. переконливо довів на великому масиві історичних даних, що розрив між номінальними показниками і фактичною військовою силою зростає пропорційно слабкості інституцій, а для країн, що розвиваються, зазначений розрив може сягати кількарізних значень [8, с. 556].

На підставі проведеного аналізу можна сформулювати перелік критеріїв оцінювання воєнно-економічного потенціалу, що є найбільш релевантними саме для країн, що розвиваються. По-перше, критерій економічної стійкості, який відображає здатність національної економіки стабільно фінансувати оборонні потреби незалежно від зовнішніх шоків; його індикаторами слугують рівень диверсифікації ВВП, частка несировинного експорту, обсяг золотовалютних резервів та рівень державного боргу. По-друге, критерій технологічної автономії, що характеризує ступінь незалежності держави від зовнішніх постачальників озброєнь та військових технологій; основними індикаторами тут є частка вітчизняного виробництва у загальному обсязі закупівель озброєнь, кількість оборонних патентів, масштаб науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт у оборонній сфері.

По-третє, критерій мобілізаційної готовності, що охоплює спроможність держави швидко наростити чисельність збройних сил та перевести промисловість на воєнні рейки; індикаторами слугують відношення підготовлених резервів до загальної чисельності населення призовного віку, стан мобілізаційних планів промислових підприємств та пропускна спроможність транспортної інфраструктури. По-четверте, доцільно виокремити критерій ефективності перетворення ресурсів на бойову спроможність, що фіксує не просто наявність економічних ресурсів, а якість їхньої трансформації у реальну військову потужність. Для країн, що розвиваються, зазначений критерій має особливе значення, оскільки рівень інституційної ефективності зазвичай поступається розвиненим державам, а отже, розрив між номінальними показниками та реальною спроможністю може бути значно більшим.

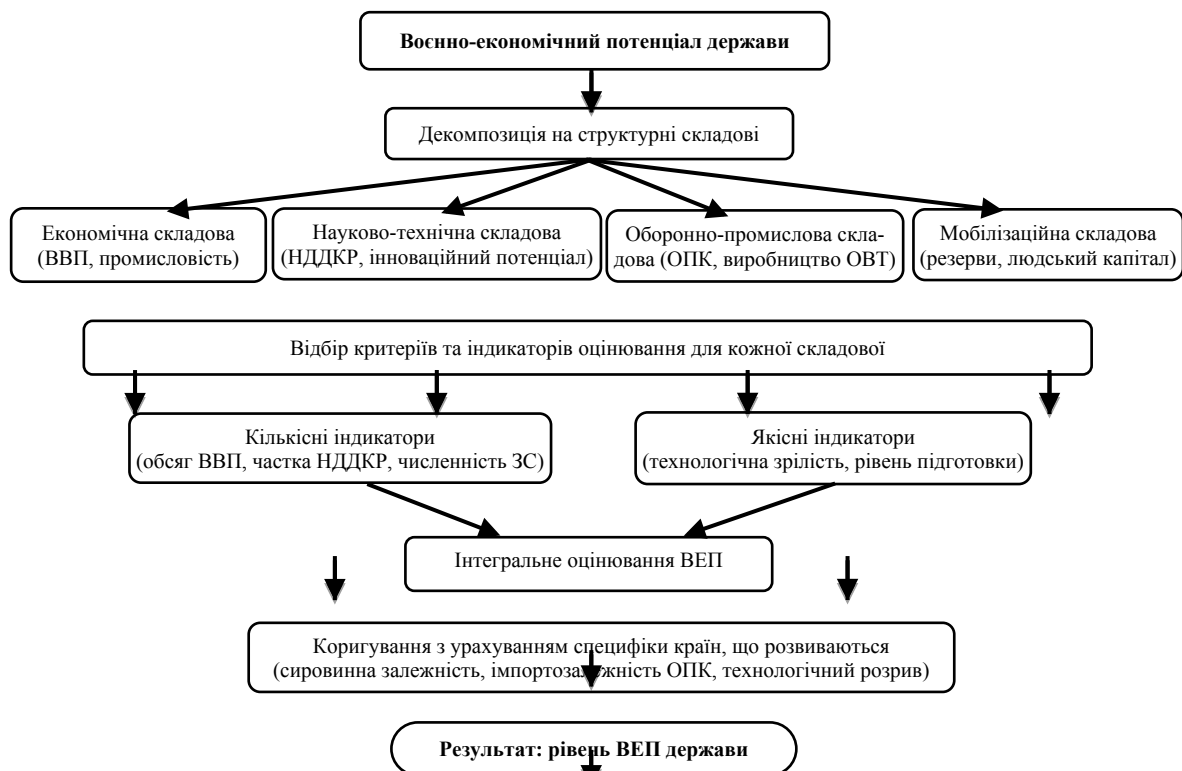

Рис. 1. Блок-схема процедури оцінювання воєнно-економічного потенціалу держави (розроблено автором)

Для наочного уявлення про послідовність дій під час оцінювання воєнно-економічного потенціалу держави, з урахуванням специфічних обмежень країн, що розвиваються, вище подано блок-схему (рис. 1), яка ілюструє основні етапи від декомпозиції поняття до отримання інтегральної оцінки.

Запропонована блок-схема відображає логіку поетапного оцінювання, де первинна декомпозиція воєнно-економічного потенціалу на структурні складові (економічну, науково-технічну, оборонно-промислову та мобілізаційну) передують відбору індикаторів, які поділяються на кількісні та якісні. Інтеграція обох типів індикаторів дозволяє сформувати комплексну оцінку, що на завершальному етапі коригується з урахуванням специфічних факторів країн, що розвиваються, – сировинної залежності, імпортозалежності оборонно-промислового комплексу та технологічного розриву. Саме останній етап

відрізняє запропоновану процедуру від універсальних методик, розроблених для розвинених держав, і робить її придатною для застосування у дослідженнях безпекового потенціалу країн Латинської Америки, Африки, Південної та Південно-Східної Азії [9, с. 50].

Окремої уваги заслуговує проблема якості даних, яка суттєво впливає на надійність будь-якого оцінювання воєнно-економічного потенціалу країн, що розвиваються. На відміну від держав-членів НАТО, де звітність про військові видатки є відносно прозорою та стандартизованою, чимало країн із перехідною економікою не оприлюднюють повних даних про оборонний бюджет, приховують видатки на закупівлю озброєнь під іншими статтями бюджету або публікують неповну статистику промислового виробництва. Стокгольмський міжнародний інститут дослідження проблем миру та інші міжнародні організації докладають значних зусиль для уніфікації та верифікації відповідних даних, проте навіть їхні оцінки містять суттєву похибку для багатьох африканських, латиноамериканських та азійських країн.

Крім того, чимало держав свідомо маніпулюють статистикою оборонних витрат з політичних міркувань: одні занижують реальні витрати, щоб уникнути критики з боку міжнародної спільноти, інші, навпаки, завищують їх для демонстрації «м'язів» потенційним супротивникам. За таких умов будь-яка кількісна методика оцінювання воєнно-економічного потенціалу має доповнюватися якісним аналізом, експертними оцінками та перехресною верифікацією даних з різних джерел, що значно підвищує трудомісткість дослідження, але є єдиним шляхом до отримання скільки-небудь достовірних результатів.

Зв'язок між військовими витратами та економічним зростанням для країн, що розвиваються, є предметом тривалої наукової дискусії, яка безпосередньо стосується проблематики воєнно-економічного потенціалу. Науковці Дж.П. Данн та Н.Тянь, узагальнивши результати десятків емпіричних досліджень, констатують, що для більшості країн із низьким та середнім рівнем доходів підвищення частки військових витрат у ВВП корелює зі сповільненням темпів економічного зростання, тоді як для розвинених держав зазначений ефект є статистично незначущим або навіть позитивним завдяки стимулюванню технологічних інновацій подвійного призначення [10, с. 7].

Зазначена асиметрія прямо впливає на формування воєнно-економічного потенціалу: країна, що розвивається, стикається з дилемою – збільшення оборонних витрат підриває перспективи довгострокового економічного зростання, без якого неможливе стійке нарощування самого потенціалу, проте скорочення оборонних витрат створює загрози безпеці у найближчій перспективі. Зазначена дилема не має універсального вирішення і потребує індивідуального підходу для кожної конкретної країни з урахуванням її безпекового середовища, структури економіки, рівня зовнішньої заборгованості та наявності союзницьких зобов'язань.

Зіставлення розглянутих підходів дозволяє стверджувати, що жоден окремо взятий індикатор або метод не спроможний забезпечити вичерпну оцінку воєнно-економічного потенціалу, особливо стосовно країн, що розвиваються. Індекс CINC залишається корисним як стартова точка для глобальних порівнянь, проте потребує доповнення якісними характеристиками та коригування на ефективність перетворення ресурсів. Підхід М.Беклі через «чисті ресурси» усуває значну частину спотворень, властивих валовим показникам, однак потребує доступу до надійних макроекономічних даних, які не завжди наявні для держав із перехідною економікою. Метод М.Соуви, побудований на обліку конкретних систем озброєнь, відображає поточну бойову спроможність, проте не фіксує латентний потенціал, тобто здатність держави наростити виробництво озброєнь у разі мобілізації економіки. Українська школа пропонує найбільш комплексний підхід із багаторівневою системою індикаторів, проте його застосування потребує адаптації коефіцієнтів до кожної конкретної країни, що значно підвищує трудомісткість дослідження. При оцінюванні воєнно-економічного потенціалу країн, що розвиваються, необхідно враховувати фактор зовнішньої військово-технічної допомоги та союзницьких відносин. Для багатьох малих та середніх держав доступ до озброєнь та військових технологій провідних країн визначається не власними виробничими спроможностями, а геополітичною орієнтацією та участю у регіональних або глобальних безпекових альянсах. Зміна геополітичного курсу або припинення військово-технічного співробітництва з ключовим партнером може миттєво та радикально змінити реальний воєнно-економічний потенціал держави, навіть якщо всі внутрішні показники залишаються незмінними. Зазначений фактор надзвичайно складно формалізувати у кількісних моделях, що додатково ускладнює побудову універсальної методики оцінювання.

Ще однією суттєвою проблемою є часовий горизонт оцінювання. Воєнно-економічний потенціал має як статичний вимір (поточний стан ресурсів та спроможностей), так і динамічний (здатність нарощувати потенціал протягом визначеного часу). Для країн, що розвиваються, динамічний вимір набуває особливого значення, оскільки їхні економіки часто демонструють значно вищу волатильність темпів зростання порівняно з розвиненими державами. Країна з відносно невеликим поточним потенціалом, але з високими темпами економічного зростання та інвестиціями у оборонну промисловість, може за десятиліття суттєво змінити свої позиції у регіональному безпековому балансі, тоді як держава із значним, але стагнующим потенціалом поступово втрачатиме здатність ефективно реагувати на загрози.

У зв'язку з динамічним виміром воєнно-економічного потенціалу постає питання про співвідношення між його реалізованою та латентною частинами. Реалізований потенціал – те, що вже матеріалізовано у вигляді діючих збройних сил, запасів озброєнь та боєприпасів, розгорнутих виробничих ліній – визначає спроможність держави до негайної відповіді на загрозу. Латентний потенціал, навпаки, відображає ту частину ресурсів, яка може бути мобілізована за певний час: переведення промисловості на воєнні рейки, призов резервістів, перерозподіл бюджетних коштів на користь оборони. Для розвинених держав, що мають потужні промислові бази та відпрацьовані механізми мобілізації, латентний потенціал зазвичай у декілька разів перевищує реалізований. Натомість для країн, що розвиваються, розрив між латентним та реалізованим потенціалом може бути значно меншим або навіть оберненим: формально наявні ресурси (населення, сировина, територія) не конвертуються у реальну бойову спроможність через брак промислової інфраструктури, кваліфікованих кадрів та ефективних управлінських механізмів.

Принципове значення для адекватного оцінювання має також урахування асиметричних стратегій, до яких вдаються країни, що розвиваються, для компенсації слабкості свого воєнно-економічного потенціалу у традиційному вимірі. Замість нарощування конвенційних збройних сил, що потребує колосальних фінансових ресурсів, частина держав робить ставку на розвиток окремих нішевих спроможностей: безпілотних авіаційних комплексів, засобів радіоелектронної боротьби, кіберзброї або балістичних ракет малої та середньої дальності. Зазначені асиметричні спроможності не вписуються у жодну з традиційних методик оцінювання, побудованих на обліку класичних систем озброєнь або агрегованих економічних показників, і потребують розроблення додаткових індикаторів, здатних зафіксувати нетрадиційні форми воєнного потенціалу.

Ще одним фактором, який набуває дедалі більшого значення, є роль зовнішньої економічної допомоги та кредитування у формуванні воєнно-економічного потенціалу. Для чималої кількості країн, що розвиваються, зовнішні позики та гранти складають суттєву частку державного бюджету, а відтак – опосередковано впливають на обсяг коштів, доступних для фінансування оборонних потреб. Водночас міжнародні фінансові інституції та країни-донори нерідко обумовлюють надання допомоги скороченням військових видатків, що створює додатковий тиск на формування воєнно-економічного потенціалу та ставить уряди перед необхідністю шукати неочевидні джерела фінансування оборонних програм.

Зрештою, не можна оминати питання впливу демографічних процесів на довгострокову динаміку воєнно-економічного потенціалу. Більшість країн, що розвиваються, перебувають на ранніх стадіях демографічного переходу, характеризуючись високою часткою молодого населення, що теоретично забезпечує широку мобілізаційну базу. Проте швидке зростання чисельності населення одночасно посилює навантаження на бюджет у вигляді витрат на освіту, охорону здоров'я та соціальну інфраструктуру, скорочуючи простір для оборонних видатків. За протилежного сценарію деякі країни Латинської Америки та Східної Азії вже стикаються зі старінням населення, що у перспективі двох-трьох десятиліть призведе до звуження мобілізаційної бази та зростання навантаження на працездатне населення, а отже – до зниження здатності утримувати високий рівень воєнно-економічного потенціалу без суттєвого збільшення продуктивності праці та автоматизації військової сфери.

Підсумовуючи аналіз специфіки оцінювання воєнно-економічного потенціалу країн, що розвиваються, доцільно зазначити, що будь-яка прикладна методика для зазначеної групи держав має поєднувати кількісні індикатори, які забезпечують можливість міжкраїнних порівнянь, з якісними експертними оцінками, що враховують інституційні, політичні та соціокультурні фактори. Жодна суто формалізована модель, побудована виключно на агрегованих статистичних показниках, не здатна адекватно відобразити реальний стан справ у країні з непрозорою бюджетною системою, високим рівнем корупції та нестабільною політичною ситуацією. Водночас суто якісний підхід позбавлений об'єктивності та не дозволяє здійснювати систематичні порівняння. Оптимальним рішенням є гібридна модель, що поєднує стандартизовані кількісні індикатори з коригуючими коефіцієнтами, визначеними на основі експертних оцінок, перехресної верифікації даних та аналізу інституційного середовища. Не менш суттєвим аспектом, який заслуговує на окремий розгляд, є вплив регіональних безпекових комплексів на формування та оцінювання воєнно-економічного потенціалу окремих держав. Жодна країна не існує у безпековому вакуумі: її оборонні потреби визначаються не абстрактним рівнем загроз, а конкретним балансом сил у регіоні, наявністю або відсутністю територіальних суперечок із сусідами, участю у регіональних безпекових механізмах та ступенем довіри між державами. Для країн Латинської Америки, наприклад, регіональне безпекове середовище протягом останніх десятиліть залишалося відносно стабільним порівняно з Близьким Сходом або Південною Азією, що дозволяло утримувати військові видатки на порівняно низькому рівні. Водночас зростання транснаціональних загроз – наркотрафіку, організованої злочинності, нелегальної міграції – формує специфічні вимоги до збройних сил, які не завжди вписуються у традиційні межі оцінювання воєнно-економічного потенціалу.

Окрему проблему становить оцінювання так званого «прихованого» або «тіньового» воєнно-економічного потенціалу, який формується поза межами офіційного оборонного бюджету. У багатьох країнах, що розвиваються, збройні сили мають власні підприємства, земельні володіння, банки та інші

джерела доходу, що не відображаються у державному бюджеті, але фактично збільшують ресурсну базу оборонного сектору. В окремих державах військові контролюють значну частину національної економіки, що робить стандартні показники на кшталт «частки військових видатків у ВВП» вкрай ненадійними. Будь-яка спроба адекватного оцінювання воєнно-економічного потенціалу таких країн має враховувати зазначений «тіньовий» компонент, навіть якщо його точне кількісне вимірювання залишається надзвичайно складним завданням.

Слід також звернути увагу на значення енергетичної безпеки як складової воєнно-економічного потенціалу. Сучасні збройні сили є надзвичайно енергоємними: бойова авіація, бронетехніка, кораблі флоту, системи зв'язку та управління потребують безперебійного постачання палива та електроенергії. Для країн, що розвиваються, які залежать від імпорту енергоносіїв, перебої у постачанні внаслідок санкцій, блокади або коливань світових цін можуть паралізувати збройні сили навіть за наявності достатньої кількості озброєнь та особового складу. Відтак енергетична складова має бути інтегрована в систему індикаторів оцінювання воєнно-економічного потенціалу як самостійний елемент, що характеризується обсягом власного видобутку енергоносіїв, смістю стратегічних резервів пального, рівнем диверсифікації джерел постачання та наявністю альтернативних енергетичних потужностей.

Нарешті, окремого аналізу потребує роль приватного сектору у формуванні воєнно-економічного потенціалу. У розвинених державах приватні оборонні корпорації складають основу оборонно-промислового комплексу, забезпечуючи розроблення та виробництво переважної більшості систем озброєнь. У країнах, що розвиваються, натомість, оборонна промисловість нерідко залишається виключно державною, що обмежує залучення приватних інвестицій, стримує конкуренцію та знижує темпи впровадження інновацій. Водночас останнє десятиліття демонструє зрушення у зазначеному напрямку: дедалі більше країн Латинської Америки, Африки та Південно-Східної Азії відкривають оборонний сектор для приватних підприємств, створюють сприятливі умови для спільних підприємств із іноземними партнерами та запроваджують механізми офсетних угод. Зазначені процеси потенційно здатні суттєво збільшити воєнно-економічний потенціал країн, що розвиваються, за умов належного регулювання та прозорості, проте їхній вплив ще недостатньо відображений у існуючих методиках оцінювання і потребує подальшого теоретичного осмислення та емпіричної перевірки.

У спектрі реалій останнього десятиліття дедалі виразніше проявляється ще один аспект, що безпосередньо стосується воєнно-економічного потенціалу країн, що розвиваються, – трансформація глобальних ланцюгів постачання озброєнь та військових технологій. Протягом тривалого часу ринок озброєнь залишався олігопольним, з домінуванням обмеженого кола країн-експортерів, що створювало для імпортерів ситуацію залежності від рішень та геополітичних уподобань кількох постачальників. Нині спостерігається поступова диверсифікація: на ринок виходять нові виробники із Туреччини, Південної Кореї, Бразилії, Пакистану та інших країн, що пропонують конкурентоспроможну продукцію за помірними цінами та без обтяжливих політичних умов. Для країн, що розвиваються, зазначена тенденція відкриває нові можливості для зміцнення воєнно-економічного потенціалу: розширення кола постачальників зменшує залежність від одного джерела, дозволяє обирати оптимальне співвідношення ціни та якості, а участь у спільних виробничих проєктах сприяє поступовому нарощуванню власних технологічних спроможностей.

Водночас диверсифікація джерел постачання озброєнь створює й нові виклики: поєднання у збройних силах техніки різних виробників породжує проблеми сумісності, ускладнює логістику запасних частин та підвищує вартість обслуговування. Досвід низки африканських та латиноамериканських держав свідчить, що еkleктичний парк озброєнь, сформований через закупівлі у багатьох країнах-постачальниках, нерідко виявляється менш боекздатним, ніж більш однорідний, хоча й менший за обсягом, арсенал, побудований навколо єдиного технологічного стандарту. Зазначений парадокс має пряме відношення до оцінювання воєнно-економічного потенціалу: формальна наявність великої кількості систем озброєнь не гарантує їхньої ефективної інтеграції у єдину бойову систему, а отже, кількісні показники мають доповнюватися оцінкою якості організаційно-технічної сумісності наявного озброєння.

Не слід також залишати поза увагою значення людського капіталу як фундаментальної складової воєнно-економічного потенціалу, яка набуває дедалі більшої ваги з ускладненням систем озброєнь та способів ведення бойових дій. Якщо у війнах минулих століть масова мобілізація малоосвіченого сільського населення могла забезпечити формування чисельних армій, то сучасне поле бою вимагає від кожного військовослужбовця значно вищого рівня підготовки: вміння працювати з електронними системами управління, здійснювати технічне обслуговування складної техніки, приймати самостійні рішення в умовах інформаційної перевантаженості. Країни, що розвиваються, часто стикаються з дефіцитом кваліфікованих кадрів навіть у цивільній економіці, і зазначений дефіцит повною мірою проєктується на збройні сили, обмежуючи спроможність ефективно використовувати навіть те озброєння, яке вже є в наявності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дозволяє констатувати, що критерії оцінювання воєнно-економічного потенціалу держави є складною системою індикаторів, яка враховує економічну базу, науково-технічний потенціал, оборонно-промисловий комплекс та мобілізаційні ресурси у їхній нерозривній єдності та взаємозумовленості. Для країн, що розвиваються, оцінювання воєнно-економічного потенціалу вимагає обов'язкового врахування таких специфічних факторів, як сировинна залежність економіки, технологічний розрив та імпортозалежність оборонної промисловості, обмеженість мобілізаційної бази та низька якість статистичних даних. Запропоновані у статті критерії – економічної стійкості, технологічної автономії, мобілізаційної готовності та ефективності перетворення ресурсів – утворюють аналітичну рамку, яка може слугувати основою для побудови прикладних методик оцінювання. Перспективи подальших досліджень пов'язані з апробацією запропонованих критеріїв на емпіричному матеріалі конкретних регіонів, зокрема Латинської Америки, а також із розробленням інтегрального індексу, придатного для регулярного моніторингу воєнно-економічного потенціалу країн, що розвиваються.

References:

1. Semenenko, O.M., Salkutsan, S., Romanchenko, O. et al. (2020), «Osnovni metodolohichni aspekty otsiniuvannia vzaiemozv'язku oboronnoho ta ekonomichnoho potentsialu derzhavy u ramkakh formuvannia vymoh do yii efektyvnoho rozvytku», *Social Development and Security*, Vol. 10, No. 6, pp. 161–177, doi: 10.33445/sds.2020.10.6.15
2. Singer, J.D., Bremer, S. and Stuckey, J. (1972), «Capability Distribution, Uncertainty, and Major Power War, 1820–1965», *Peace, War, and Numbers*, in Russett, B. (ed.), Sage, Beverly Hills, pp. 19–48
3. Skliar, N. (2021), «Poniattia kompleksnoi potuzhnosti derzhavy pry otsintsi voienno-ekonomichnoi skladovoi sektoru bezpeky i oborony», *Ekonomika ta suspilstvo*, No. 27, doi: 10.32782/2524-0072/2021-27-19.
4. Beckley, M. (2018), «The Power of Nations: Measuring What Matters», *International Security*, Vol. 43, No. 2, pp. 7–44, [Online], available at: <https://www.jstor.org/stable/26777855>
5. Beckley, M. (2010), «Economic Development and Military Effectiveness», *Journal of Strategic Studies*, No. 33 (1), pp. 43–79, doi: 10.1080/01402391003603581.
6. Tkach, M. and Tkach, I. (2019), «Analiz voienno-ekonomichnykh potentsialiv deiakykh krain svitu», *Social Development and Security*. Vol. 9, No. 3, pp. 106–118, doi: 10.33445/sds.2019.9.3.8.
7. Semenenko, O.M., Boiko R.V., Vodchyts, O.H. et al. (2017), «Osnovni metodolohichni aspekty voienno-ekonomichnoho zabezpechennia oboronozdatnosti derzhavy: teoriia ta praktyka», *Systemy ozbroiennia i viiskova tekhnika*, No. 3 (51), pp. 165–174, [Online], available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=soivt_2017_3_26
8. Souva, M. (2023), «Material Military Power: A Country-Year Measure of Military Power, 1865–2019», *Journal of Peace Research*. Vol. 60, No. 3, pp. 555–562
9. Shemaiev, V., Onofriichuk, A. and Tolok, P. (2022), «Stan ta priorityty rozvytku oboronno-promyslovoho kompleksu Ukrainy v umovakh dii voiennoho stanu», *Social Development and Security*, Vol. 12, No. 4, pp. 46–55, doi: 10.33445/sds.2022.12.4.5.
10. Dunne, J.P. and Tian, N. (2013), «Military Expenditure and Economic Growth: A Survey», *The Economics of Peace and Security Journal*, Vol. 8, No. 1, pp. 5–11, doi: 10.15355/epsj.8.1.5.

Dykyi A., Kovba A.

Evaluation criteria of military-economic potential of a state for developing countries

Abstract. The article is devoted to revealing the evaluation criteria of the military-economic potential of a state in domestic and foreign scientific traditions. The relevance of the study is driven by growing global instability, the emergence of new forms of military confrontation and the urgent need for methodological tools suitable for assessing the security capabilities of states with transition economies. The aim of the article is to systematize theoretical approaches to the evaluation criteria of military-economic potential and their substantiation, adapted to the conditions of developing countries. The methodological basis of the research comprises general scientific methods of analysis, synthesis, comparison and a systematic approach, alongside a comparative analysis of existing index models for evaluating national power. The structural components of military-economic potential are analyzed, specifically the economic base, scientific and technical potential, defense-industrial complex and mobilization resources. The main criteria and indicators for evaluating military-economic potential are systematized with emphasis on the specifics of developing countries, which are characterized by raw material dependence, technological gaps, import dependence of the defense industry and a limited mobilization base. A comparative analysis of the CINC index, M. Beckley's net resources approach, M. Souva's material military power method and the Ukrainian methodological school is conducted. The author proposes a flowchart of the evaluation procedure that accounts for the specific limitations of countries with transition economies. The results of the study can be used to further improve the methodology for assessing the security potential of states.

Keywords: military-economic potential; national power; defense-industrial complex; developing countries; evaluation indicators; defense expenditures; mobilization resources.

Надійшла: 08.04.2026. Прийнята: 24.04.2026. Опублікована: 15.05.2026.